

GS.TSKH. ĐÁI DUY BAN

DƯỢC CÔN TRÙNG

trong

Y DƯỢC CỔ TRUYỀN VIỆT NAM VÀ Y HỌC HIỆN ĐẠI

NHÀ XUẤT BẢN Y HỌC

GS. TSKH. ĐÁI DUY BAN

DƯỢC CÔN TRÙNG
TRONG Y DƯỢC CỔ TRUYỀN VIỆT NAM
VÀ Y HỌC HIỆN ĐẠI

NHÀ XUẤT BẢN Y HỌC
HÀ NỘI - 2008

LỜI NÓI ĐẦU

Gần đây vai trò của côn trùng trong y học cổ truyền đã được nói đến nhiều và đã có Hội thảo khoa học chuyên đề. Nhưng cách đây 2.000 năm trong “Thần nông bản thảo đã xuất hiện những vị thuốc côn trùng. Các tài liệu sau đây và trong “Bản thảo cương mục”, trong “Nam dược thần hiệu” cũng không thiếu các đơn thuốc có sử dụng côn trùng.

Hiện nay côn trùng được dùng để chữa bệnh có bốn nhóm:

- Nhóm côn trùng bào chế thuốc chữa bệnh như cantharidin được chiết xuất từ ban miêu làm thuốc chữa bệnh.

- Nhóm các côn trùng làm nguồn thuốc bồi bổ sức khỏe như các sản phẩm mật ong, sâu chít.

- Nhóm côn trùng sống: dòi, đỉa làm sạch vết thương, hoạt động máu nối ghép tổn thương.

- Nhóm côn trùng là nguồn thức ăn cần thiết cho một số loài động vật có xương sống dùng làm thuốc đông y như tê tê, tắc kè, chim yến...

Ở nước ta hiện nay có khoảng 46 loài được dùng phổ biến làm thuốc để chữa bệnh và bổ dưỡng.

Tuy vậy việc sử dụng côn trùng trong y học cổ truyền để làm thuốc chữa bệnh vẫn chủ yếu là còn theo kinh nghiệm dân gian và thói quen, chứ chưa có nghiên cứu khoa học bài bản.

Song vì số lượng côn trùng là gần 1 triệu loài, trong đó chỉ khoảng 10% là côn trùng có hại nên số loài có ích cho y học cổ truyền là không nhỏ. Vì vậy chúng tôi viết quyển sách Dược côn trùng này nhằm giới thiệu các bài thuốc dân gian mà cha ông ta

đã sử dụng côn trùng vào điều trị một số bệnh. Quyển sách này gợi ý cần phải đi sâu nghiên cứu tiếp tục một cách có khoa học các bài thuốc đó làm sáng tỏ những kiến thức kinh nghiệm dân gian trước đây của cha ông ta và nhằm kết hợp giữa y học cổ truyền và y học hiện đại của nước nhà trong điều trị bệnh tật.

Quyển sách có hai phần

- Phần một. Đại cương về côn trùng (5 chương)
- Phần hai. Dược côn trùng (12 chương)

Để viết quyển sách này chúng tôi vô cùng biết ơn các tác giả Nguyễn Đức Khiêm, Nguyễn Anh Diệp và cộng sự, Hoàng Khánh Toàn, Hà Quang Hùng, Bùi Công Hiến, Nguyễn Minh Hà, Võ Văn Chi, Lưu Triều Giám, Nguyễn Kim Dân cùng nhiều cộng sự và nhiều tác giả khác liên quan đã cung cấp cho những tài liệu quý để tham khảo và trích dẫn về những vấn đề về côn trùng và sử dụng côn trùng làm thuốc. Dĩ nhiên không thể trích dẫn hết và không khỏi còn nhiều thiếu sót, mong các tác giả và các bạn đọc gần xa thông cảm. Chúng tôi cũng vô cùng biết ơn Nhà xuất bản Y học đã tạo điều kiện tốt để quyển sách Dược côn trùng này sớm được ra mắt các độc giả.

Tác giả

MỤC LỤC

	Trang
Lời nói đầu	3
Phần một. Đại cương về côn trùng	7
Chương I. Đặc điểm và vai trò của côn trùng	7
Chương II. Cấu tạo của côn trùng	13
Chương III. Các cơ quan bên trong của côn trùng	22
Chương IV. Sinh sản, sinh trưởng và phát triển của côn trùng	34
Chương V. Một số yếu tố sinh thái của côn trùng	41
Phần hai. Dược côn trùng	46
Chương VI. Một số nghiên cứu nước ngoài gần đây phát hiện sản phẩm từ côn trùng làm thuốc thực phẩm để phòng và chữa một số bệnh.	46
Chương VII. Một số bệnh có thể dùng côn trùng để chữa theo kinh nghiệm dân gian: bệnh ung thư; bệnh thần kinh và tinh thần; bệnh chuyển hoá nội tiết	51
Chương VIII. Một số bệnh có thể dùng côn trùng để chữa theo kinh nghiệm dân gian: bệnh sinh dục nam, nữ; bệnh hô hấp; bệnh tiết niệu; bệnh nhiễm khuẩn virus; bệnh thấp khớp; bệnh bế kinh lạc	63
Chương IX: Liệu pháp dân gian côn trùng: rết, bọ cạp, bọ hung và dòi điều trị hỗ trợ các bệnh trong y học cổ truyền Việt Nam.	74
Chương X. Liệu pháp dân gian côn trùng: bọ ngựa, nhện, ve sầu, châu chấu và kiến điều trị hỗ trợ các bệnh trong y	90

học cổ truyền Việt Nam.	
Chương XI. Liệu pháp dân gian các sản phẩm ong mật	106
Chương XII. Liệu pháp dân gian ong mật hỗ trợ điều trị các bệnh đường tiêu hoá, bệnh phong thấp, làm đẹp da tóc và các bệnh về tuần hoàn trong y học cổ truyền Việt Nam	111
Chương XIII. Liệu pháp dân gian ong mật hỗ trợ điều trị các bệnh ung thư và giải độc, chuyển hoá và nội tiết, bệnh tiết niệu, bệnh hô hấp, bệnh về máu và bệnh thần kinh và tinh thần trong y học cổ truyền Việt Nam.	124
Chương XIV. Liệu pháp dân gian tầm dâu	135
Chương XV. Liệu pháp dân gian đông trùng hạ thảo và các côn trùng khác có tác dụng tương tự.	144
Chương XVI. Liệu pháp dân gian các loại rượu bổ côn trùng	173
Chương XVII. Côn trùng biến đổi gen trong nghiên cứu điều trị bệnh - một hướng nghiên cứu tương lai, ứng dụng công nghệ di truyền	181
Chương XVIII. Tóm tắt một số côn trùng dùng làm thuốc trong y học cổ truyền Việt Nam	191
Tài liệu tham khảo	205

Phần I

ĐẠI CƯƠNG VỀ CÔN TRÙNG

Chương I

ĐẶC ĐIỂM VÀ VAI TRÒ CỦA CÔN TRÙNG

Trong chương này chúng tôi giới thiệu 3 vấn đề:

1. Đặc điểm của lớp côn trùng
2. Vai trò của côn trùng
3. Nguồn gốc tiến hoá của lớp côn trùng

Dưới đây là nêu tóm tắt các đặc điểm và vai trò của chúng

Bảng 1.1. Đặc điểm và vai trò của côn trùng

STT	Các vấn đề	Nội dung
1	Đặc điểm chung của lớp côn trùng	Cơ thể chia 3 phần rõ rệt - Đầu (có râu, miệng, mắt); ngực (có các đốt, chân và cánh); bụng (có lỗ sinh dục và lỗ hậu môn). Ba phần này sẽ nói kỹ ở chương 2 - Trong quá trình sinh trưởng, phát dục có sự biến thái cả bên ngoài và bên trong.
2	Vai trò của côn trùng	- Với thiên nhiên + Có vai trò quan trọng số 1 trong đa dạng sinh học (vì nhiều loài nhất) giúp cân bằng sinh thái. + Thụ phấn cho các loài thực vật hiển hoa khoảng tử. + Đội quân vệ sinh thiên nhiên mọi nơi, tạo mẫu

		mỡ cho đất. - Với con người + Có loại côn trùng có lợi chiếm phần lớn như tằm, ong, kiến... tạo ra hàng chục sản phẩm làm thực phẩm thuốc chữa bệnh. + Có loại côn trùng có hại chiếm không quá 10% gây hại mùa màng và gây bệnh cho người, vật nuôi.
3	Nguồn gốc tiến hoá của lớp côn trùng	Côn trùng tiến hoá từ một lớp của ngành tiết túc có nhiều số loài cá thể phân bố rộng rãi và có những ưu thế đặc biệt để tồn tại và phát triển như: - Da có cấu tạo đặc biệt nên thích nghi được với những điều kiện khắc nghiệt của ngoại cảnh. - Có cánh giống côn trùng bay xa kiếm ăn và phân tán rộng. - Cơ thể bé nhỏ ăn ít, ẩn náu dễ dàng. - Có sức sinh sản lớn, vòng đời ngắn - Có sức sống khoẻ, thích nghi với mọi biến đổi.

Dưới đây là chi tiết các vấn đề nói trên:

1. Về đặc điểm của lớp côn trùng

Côn trùng là động vật không xương sống. Lớp côn trùng có tên khoa học là Insecta hay Hexapoda, thuộc ngành Tiết túc Arthropoda.

Côn trùng có những đặc điểm chung sau đây:

- Cơ thể chia ra 3 phần rõ rệt là đầu, ngực và bụng.
- Đầu có 1 đôi râu đầu, miệng, 1 đôi mắt kép và 2 – 3 mắt đơn (một số loài không có mắt đơn).
- Ngực có 3 đốt, mỗi đốt có 1 đôi chân ngực và thời kỳ trưởng thành có thể có 2 đôi cánh.

- Lỗ sinh dục và lỗ hậu môn nằm ở cuối bụng.
- Da làm chức năng của bộ xương ngoài.
- Hô hấp bằng hệ thống khí quản.
- Trong quá trình sinh trưởng phát dục có biến thái bên trong và bên ngoài.

2. Về vai trò của côn trùng đối với tự nhiên và con người

Với tự nhiên côn trùng có 3 vai trò chính:

- Côn trùng là lớp động vật có số loài nhiều nhất. Đến nay đã biết khoảng gần một triệu loài côn trùng, chiếm đến 3/4 số loài đã được ghi nhận của 60 lớp thuộc giới động vật. Số lượng cá thể mỗi loài cũng rất lớn. Thí dụ, một tổ kiến ước tính 50 vạn con, 1 tổ ong lớn khoảng 8 vạn con. Vì lẽ đó côn trùng có vai trò quan trọng số một trong đa dạng sinh học và trong cân bằng sinh học của mỗi hệ sinh thái.

- Côn trùng thụ phấn cho khoảng 85% số loài thực vật hiện hoa khoẻ tử (thực vật có hoa và bầu nhị để lộ ra ngoài). Vì vậy, người ta cho rằng sự phát sinh lớp côn trùng trên mặt đất đã làm xuất hiện sau đó những thực vật hiện hoa khoẻ tử. Côn trùng là nguyên nhân làm đa dạng màu sắc và hương thơm của các loài hoa trên trái đất.

- Côn trùng ăn những thức ăn khác nhau có nguồn gốc thực vật, động vật, xác chết động vật, phân động vật, tàn dư thực vật, nên mỗi loài tham gia một khâu trong tuần hoàn vật chất trong tự nhiên. Chúng được coi là đội quân vệ sinh thiên nhiên ở mọi nơi, tạo độ màu mỡ cho đất, tăng tính bền vững của hệ sinh thái.

Với con người, người ta phân biệt 2 loại: côn trùng có hại và côn trùng có lợi.

2.1. Côn trùng có hại gồm

- Sâu hại mùa màng như sâu hại lúa có rầy nâu, rầy xanh, bọ xít đen, sâu cuốn lá.

- Mối, sâu mọt gây hại:

Đê điều, nhà cửa, đồ gỗ, sách thư viện, nông sản sau thu hoạch bị mối và sâu mọt gây hại. Thiệt hại do chúng gây ra rất lớn. Chúng có thể là nguyên nhân gây vỡ đê, làm sập nhà cửa và những thảm họa khác.

- Các côn trùng ký sinh gây hại:

Nhiều loài côn trùng là ký sinh trên người là động vật nuôi. Chấy, rận, bọ chét, muỗi, rệp giường, ruồi vàng không những hút máu, mà còn truyền các bệnh truyền nhiễm cho người và động vật như sốt xuất huyết, viêm não, sốt rét, giun chỉ.

2.2. Côn trùng có lợi

Số loài có thể gây hại hay gây phiền toái cho người chỉ chiếm không quá 1%, còn lại là vô hại hoặc là có lợi cho con người.

- Có những loài như tằm nhà (*Bombyx mori*), ong mật (*Apis* spp.), cánh kiến (*Laccifer* spp.) là vật nuôi để tạo ra sản phẩm có giá trị kinh tế cao.

- Sản phẩm tạo ra của hàng chục loài côn trùng là nguyên liệu để làm thuốc chữa bệnh (sẽ nói kỹ ở các chương sau).

- Hàng vạn loài là kẻ thù tự nhiên của sâu hại cây trồng, chúng góp phần hạn chế số lượng của sâu hại trên đồng ruộng, và chúng chính là “bạn của nhà nông”.

- Côn trùng thụ phấn cho cây trồng, góp phần làm cho cây có hoa thơm quả ngọt.

- Chúng làm vệ sinh thiên nhiên, làm sạch môi trường sống của con người và làm tăng độ màu mỡ cho đất canh tác. Như vậy, cần phải nhận biết loài nào gây hại để có biện pháp phòng